

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/3

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

САДРЖАЈ

Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	111
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића (АСИМ ПЕЦО)	118
О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	129
Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	136
О сложеном начину компарације у српскохрватском (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	159
Језик у школи	
Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	162
Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. — (МИЛИЈА СТАНИЋ)	167
Језичка култура	
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас (МИТАР ПЕШКАН)	169

О МНОЖИНСКИМ ОБЛИЦИМА НЕКИХ ИМЕНИЦА СА ВАРИЈАБИЛНОМ (НЕЈЕДНАКОСЛОЖНОМ) ОСНОВОМ

I

Као што је познато, именица *тело* (као и *чудо*, *небо*) има у множини двојакe падежне облике: са неизмењеном основом (*тѣла*, *тѣла̄*, *тѣлима*) и са проширеном основом (*телѣса*, *телѣса̄*, *телѣсима*). На пр.: Мртва ће *тијела* њихова бити храна птицама небеским... — Да нам се очисте душе и *тјелеса*... Оба су цитата из текстова Буре Даничића и наведена у речнику И. Броза и Ф. Ивковића (одредница *тијело*).

Распрострањено је мишљење да у савременом књижевном језику множински облици са *-ес-*, за разлику од непроширених, имају посебну обојеност, неко допунско семантичко или стилско односно стилско-семантичко оптерећење, које, наравно, ограничава њихову употребу. У одређивању суштине тог оптерећења граматичари нису сложни. Исп.:

А. Белић: „... *Чудеса* и *телеса* су већ застарели.“¹

М. Стевановић: „... *Телеса* се обично каже за мртва и унакажена тела.“²

И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић: „... *Тјелеса* су нежива тијела.“³

У речнику Матице српске је облик *телеса* у посебној одредници оквалификован као пејоратив (тј. реч са погрдним значењем, према тумачењу датом у истом лексикографском делу).⁴

¹ А. Белић, Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа, Бгд., 1932, стр. 84—85.

² М. Стевановић, Савремени српскохрватски језик, [Књ. I], Бгд., 1964, стр. 228.

³ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, Граматика хрватско-српског језика, Згб., 1961, стр. 68.

⁴ Треба уосталом додати да су на другом месту, у обради одреднице *тело*, множински облици са *-ес-* и без *-ес-* наведени као равноправни.

Пошто наведене неуједначене формулације нису потврђене подацима (примерима) из књижевнојезичких извора, ствара се утисак да оне почивају превасходно на индивидуалном језичком осећању њихових аутора. С обзиром на то, не изгледа сувишним прибирање и разматрање одговарајуће језичке грабе. Наведимо примере, прикупљене у делима савремених књижевника.⁵

Множински облици са -ес- доста су обични у текстовима Ива Андрића: Цео простор је испуњен... испаравањем тридесетак људских телеса. Све су то кулчари, сељаци из околине... (И. Андрић, На Дрини ћуприја, Просвета, Бгд., 1956, стр. 30); Око тога сабијеног, округлог кола младих телеса која неуморно поскакују све у истом ритму, обигравали су дечаци... (Исто, стр. 72); Горе их дочека пијана вика, заблесну јака светлост и запахну мирис ракије, лоја и ознојених телеса у спарној ноћи (И. Андрић, Одабране приповетке, СКЗ, Бгд., 1954, књ. I, стр. 181); Групу нагих, препланулих телеса на песку сачињавали су баџи сарајевске гимназије, сада на распусту у својој родној вароши на обали Дрине (Исто, књ. II, стр. 172); Неодољива потреба за што разноликијим и што шумнијим друштвом, за полуосветљеним просторијама, пуним сабијених људских телеса и вреве, почела је да узима маха (И. Андрић, Госпођица, Просвета, Бгд., стр. 146).

У свим овим примерима са генетивом множине телеса описују се живи људи. Судаћи по контексту, у којем се налазе ови облици, у језичком осећању Ива Андрића и његовом књижевном изразу облици са -ес- нису носилац пејоративности и нису архаични.

Сличних примера за ген. мн. и друге падежне облике са -ес- има у текстовима и других писаца, нарочито код представника западног подручја српскохрватске језичке територије, као што су Ранко Маринковић и Владан Десница:

Мелко се тешко пробијао кроз мноштво тјелеса што су се безбрижно гибала око њега, обављајући своју предвечерњу јесењу шетњу (Р. Маринковић, Руке, Просвета, Бгд., 1956, стр. 110); Мелко Тресић нашао се тако у топлој јесењој бујици тјелеса, ријечи, покрета и мириса... (Исто); По сав љетни дан туда су се врзли голи деранчићи у изблиједјелим купаћим гађицама које су им млохаво клапале око мршавих кукова и висјеле

⁵ Треба рећи да облици са -ес- не налазе се у текстовима свих писаца. Множина именице *тело* уопште није честа појава, а осим тога неким књижевницима су облици *телеса* и сл. сасвим страни. Заступљеност таквих облика у језику појединих књижевника у вези с њиховом дијалектском основицом и књижевнојезичким узорима може бити предмет посебног истраживања.

низ издуљена, поцрњела сараџенска *тјелеса* (В. Десница, Прољеће у Бадровицу, Просвета, Бгд., 1955, стр. 41); Сликао је пастелом нага женска *тјелеса* с бакарноцрвеном косом, *тјелеса* пепељасте пути... (Исто, стр. 60); ... Спазим читаву малу породицу опет окупљену око краве. Својим *тјелесима* заклањали су је мом погледу (Исто, стр. 122); Обилата дјечачка *тјелеса*... превиру из узаних клупа... (Исто, стр. 266); И док читају њихове згоде и њихова прегањања, бива им чисто чудно... што је и из њихових садрених *тјелеса* текла и кањала им скуте топла, црвена крв (Исто, стр. 268).

Има случајева кад се множински облици са непроширеном и проширеном основом употребљавају на странама једне књиге а ништа у контексту не одаје посебну стилску или семантичку мотивисаност пишчевог избора облика са -ес- или без -ес-. Исп.:

Мени се чинило да гледам много крвавих ружа, голих женских *тијела* како врште и јуре у пијаном бијесу (Хамза Хумо, Хаџијин мач, Свјетлост, Сарајево, 1955, стр. 201); А он, умор, не лежи у нашим *тијелима*, него у нашим хтијењима. Хтијења су наша саздана на болу, а бол је опет храна и снага наших *тјелеса* (Исто, стр. 213).

Збијена у хрпу, *тијела* су се помишала као лијене, опасне животиње, сјенке су пузле... (Мирјана Матић-Халле, Липе, Зора, Згб., 1957, стр. 100—101); И грцаш од дима, од ријечи, изврћу се над жаром *тјелеса* женска, на лица сузе капљу у смијеху... (Исто, стр. 175).

Да бисмо се сасвим уклонили од њихових погледа, стискасмо се у гужви све седморо; седам мушких и женских *телеса*, голих, дрхтавих, топлих, стапаху се... (Радомир Смиљанић, Бекство на Хелголанд, Просвета, Бгд., 1977, стр. 48); Седам које мушких, које женских голуждравих *телеса*... (Исто, стр. 49); Збили смо се тесно један поред другога, па чак и један преко другога... Фатима је доспела одозго, преко свих наших *телеса*... (Исто, стр. 113); То је било, малтене, право мало блудничење, праве мале оргије радости судара женских и мушких *тела* (Исто, стр. 238).

Информације којим зраче наведени цитати из дела репрезентативних књижевника сугерирају закључак да мишљења о стилском или семантичком оптерећењу множинских облика са -ес- (*телеса*) нису сасвим адекватна језичкој стварности, поготову ако се узме у обзир читава српскохрватска књижевнојезичка територија. Према томе у општим граматичким дескрипцијама засада би била довољна сажета констатација да именица *тело* (*тијело*) у значењу „човечји или животињски организам“ има двојак облике множине; без додатних информација о њиховој дистрибуцији. Тако је некад поступио Т. Маретић (в. ње-

гову велику граматику), такво решење и за данас изгледа најприкладније.

Друкчије је стање ствари, кад именица *тело* (*тијело*) наступа у значењу „скуп материје, предмет“, тј. у функцији природно-научног (најчешће физичког и астрономског) термина, а исто тако у значењу „удружење, организација; установа“. Може се тврдити да у овим случајевима доминирају, преовлађују множински облици са краћом основом. Уосталом, ни кад се ради о научном термину, у деклинацији именице *тело* нема још потпуне уједначености. Ма како то изгледало необично, у делима хрватских писаца појављују се облици са -ес- при спомињању физичких и астрономских објеката. Исп.:

Владика Раде... је неоодољиво тражио светлост и оних небесних *тела* која су несравњено моћнија... него сунце (Исидора Секулић, Његош. Књига дубоке оданости, Матица српска, 1961, стр. 12); О пореклу ротације небеских *тела* (Наслов студије Павла Савића; види у књизи: Павле Савић, Наука и друштво, СКЗ, Бгд., 1978, стр. 68).

Као извјесна *тјелеса* електричну струју тако извјесним будним душама историјска мјеста доносе искру запретану у њима (А. Г. Матош, Пејзажи, Нолит, Бгд., 1956, стр. 191); Земља, једно од најтежих небеских *тјелеса*, завијена у магле, окреће се полагањем... (М. Крлежа, Излет у Русију, Зора, Згб., 1960, стр. 100).

II

У групу именица са неједнакосложном основом увршћују се, иако то није освештено граматичком традицијом, реч *подне* и њене изведенице *поподне*, *послеподне*, *преподне*, *доподне*.

Може се рећи да је именица *подне*, за разлику од изведеница, ограничено деклинабилна. Осврћући се на конструкције с предлозима, Б. Милановић је нагласио: „У таквим случајевима не само да није обавезна промена именице *подне*, наравно, тамо где она још постоји, него је сваки даном све ређа и необичнија. Тако да се, за наш књижевни језик, уопштено може рећи да ова именица остаје у истом облику ако је испред ње предлог.“⁶

Стварно, *подне* често остаје у неизмењеном облику кад стоји иза неког предлога. Али ипак облици *поднева*, *подневу*, *подневом* уз разне предлоге нису тако ретки да би се могло говорити о тенденцији њиховог нестајања, губљења, потискивања из књижевног језика. Цитирана формулација је исувише крута

⁶ Б. Милановић, О деклинацији именице *подне*, — Наш језик, нова серија, књ. VI, св. 3—4, 1954, стр. 102—103.

за књижевнојезичку стварност. Илустрације ради наведимо неколико примера:

Иво Андрић: *А око подне* дошао је Хаим (И. Андрић, Проклета авлија, Матица српска, Нови Сад, 1954, стр. 74); Али већ *око поднева* почиње страх од ноћи... (И. Андрић, Одабране приповетке, СКЗ, Бгд., 1954, књ. II, стр. 311—312).

Бранко Попић: Борба се отворила у рану зору, а већ *око подне* на положају су били и Радекић и Урош... (Б. Попић, Пролом, Просвета, Бгд., 1955, стр. 638); Негаје *око поднева*... момак угледа, већ прилично близу, познати буквик... (Исто, стр. 185); *Иза подне* су се вратили (Исто, стр. 643); Негаје *иза поднева* паљба од вароши појача се и узе да се ближи (Исто, стр. 365).

У два превода једног руског романа иста реченица гласи:

И тако *до подне* је све тумарало и бринуло се... (И. Гончаров, Обломов, Предео Милован Глишић, Култура, Бгд., 1960, стр. 154); И тако је *до поднева* све у журби и бризи... (Предео Исо Великановић, Напријед, Згб., 1960, стр. 116).

Други део романа Аугуста Цесарца „Царева краљевина“ има наслов „Од јутра *до поднева*“, трећи — „Од *поднева* до вечери“.

За оцењивање распрострањености облика са -ев- значајно је да се они појављују и у дневној штампи. На пример, у „Политици“ од 16. јуна 1978. читамо: *А од поднева* до вечери боравиће у сомборским излетиштима... (рубрика Викенд-водич).

Засада остаје недовољно разјашњена промена именице *подне* и њених изведеница у множини. Наиме у језичким приручницима доносе се непотпуни и контрадикторни подаци о множинским облицима номинатива и акузатива.

У „Правопису српскохрватскога књижевног језика“ из 1960. године реч *подне* је наведена само у овом облику, без предлога и са предлозима, тј. као непроменљива. Именице *подне*, *последне* (*послијеподне*, *посљеподне*), *преподне*, (*пријеподне*) *доподне* презентиране су као декинабилне (*поподне*, *поподнева* и т. сл.) и са завршетком ном. мн. -и (*поподневи*, *последневи*, *преподневи*, *доподневи*).

Речник Матице српске садржи нешто другачије податке: *подне*, *поднева* и ређе *подна* (често непром.) *поподне*, -ева (мн. *поподневи* и *поподнева*) *последне*, -ева [о множини нема података] *преподне*, -ева⁷ [о множини података нема] *доподне*, -ева [без података о множини]

⁷ Ту је погрешно стављена ознака мушког рода.

У „Приручној граматици хрватскога књижевног језика“ дата је потпуна парадигма именице *подне*: *подне, поднева...*, мн. ном. и ак. *поднева*.⁸

Као што се види, граматички и лексикографски извори не слажу се у одређивању множинских облика ном.-ак. именица *подне, поподне* и њима сличних. Остаје да се обратимо грађи из књижевнојезичких извора. Унапред да кажемо да у књижевним текстовима има потврда и за ном. -и, ак. -е, и за ном.-ак. -а. Исп.:

Подневи краткотрајни... (Густав Крклец; овај пример је навео Б. Милановић, стр. 98); Он је сликао зоре... *подневе* усијане... (Рикард Николић; и овај цитат је преузет из студије Б. Милановића, стр. 98); Тихи су и суморни *поподневи* у недељу... (Богдан Чипајић; в. студију Б. Милановића, стр. 101); Опет заредаше Берзелезу *поподневи* у халвациници (И. Андрић, Одабране приповетке, СКЗ, Бгд., 1954, стр. 27); Читаве *поподневе* и вечери проводе по улицама... (Бранимир Ђосић, Покошено поље, Просвета, Бгд., 1955, стр. 217).

Поднева свићу... (Мирјана Матић-Халле, Липе, Зора, Згб., 1957, стр. 173); И то би поподне прошло без нарочита трага у моме животу, као и толика друга јесења и ветровита *поподнева*... (Никола Трајковић, Госпођа из велике собе, Просвета, Бгд., 1955, стр. 157); ... Саксије са миришљавом лезетром, бегоњијом и мушкатлом на прозорима, тако сунчаним и светлим у касна *поподнева* (Слободан Џунић, Зрна, Ново поколење, Бгд., 1951, стр. 113); Дуга су *поподнева* (Политика, 1959. — пример је наведен у речнику Матице српске); Ако је већ тако, шта онда мари што над краде *поподнева* [о фудбалу] (Политика, 11. децембар 1977, стр. 16); У та бесциљна *поподнева*... она је с осјећањем олакшања наслањала чело на хладно стакло прозора... (Владан Десница, Прољеће у Бадровцу, Просвета, Бгд., 1955, стр. 141); Тако је госпођа Тереза... канила саставити квинтет и приређивати у досадна недјељна *поподнева* кућне концерте... (Ранко Маринковић, Под балконима, Просвета, Бгд., 1953, стр. 128); У слободна *поподнева* одскакутати којој пријатељици... (М. Матић-Халле, наведено издање, стр. 307); *Послијеподнева*, дуга, кишна *послијеподнева*, када лудо широко наваљује на наше прозоре! (Петар Шегедин, Мртво море, Култура, Згб., 1953, стр. 92); *Преподнева* су пролазила у дрхтању... (Бора Ђосић, Приче о занатима, Нолит, Бгд., 1966, стр. 30).

Оцењујући наведену грађу, има разлога да се закључи да би у граматичким дескрипцијама савременог српскохрватског језика требало регистровати као допустиви двојни, двојаки об-

⁸ Приручна граматика хрватскога књижевног језика, Згб., 1979, стр. 89.

лици ном. и ак. мн.: подневи/подневе и поднева, преподневи/преподневе и преподнева и сл. Такво приказивање има већ преседан, сетимо се цитиране одреднице *поподне* у речнику Матице српске. Ваљало би то спровести доследније.

Историјски гледано, флексије и мушког рода (-и/е) и средњег (-а) имају оправдање. Завршеци мушког рода потичу од промене *дан* — *дневи* (пошто *подне* има исти корен), исп.: ... Нису прави *дани* свакидашњи *дневи* загребачки ... (А. Г. Матош, Пејзажи, Нолит, Бгд., 1956, стр. 189); Тако су му пролазили *дневи* ... (Динко Шимуновић, Породица Винчић, Алкар, Рад, Београд, 1956, стр. 223).

С друге стране, пошто именица *подне* и њене изведенице припадају средњем роду, сасвим је природно што оне добијају одговарајуће завршетке у читавој парадигми, и у једнини и у множини. Судећи по броју потврда, којим располажемо, флексије средњег рода постају, изгледа, надмоћније, што је можда израз универзалне тежње за граматичком доследношћу и уједначеношћу.

Иначе деklinација именице *подне* је интересантна као једна новина у морфологији књижевног језика, која се обликовала и учвршћује такоређи наочиглед језикословаца. У Вуковом језику ова реч је била индеклинабилна.⁹ И касније, већ у XX веку *подне* и изведенице типа *поподне* обележаване су као непроменљиве.¹⁰ Књижевнојезичка реалност приморава међутим граматичаре да признају овим речима (које функционишу као скупина падежних форми) одређене позиције у систему деklinације и њихово право да у граматичким дескрипцијама буду приказиване на адекватан начин.

Владимир Гудков

⁹ П. Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, Посебан отисак, Бгд., 1966, стр. 128.

¹⁰ Види, на пример, Белићев Правопис (Београд, 1950). А у „Нашем језику“ је наглашавано: „...Сложена реч *подне* ... никако се не мења ни са предлозима ни без предлога. Не може се, дакле, рећи: сећаш ли се оног поднева...“ (Наш језик, књ. IV, 1936, стр. 60). „Именице *подне* и *доба* непромјенљиве су...“ — стоји у граматички Брабца, Храсте и Живковића (1961., стр. 64).